

OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE MUHASEBE EĞİTİMİ*

Cengiz Toraman¹

Taha Taştan²

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde modernleşme, gerçek anlamda Tanzimat'ın ilanı ile başlamıştır. Başta hukuk olmak üzere askeri, mali, ekonomi, sosyal ve eğitim gibi birçok alanda yapısal ve kurumsal anlamda önemli adımlar atılmıştır. Atılan bu adımların başarıya ulaşabilmesinin temel iki yönü vardır. Biri hukuksal düzenlemeler diğeri ise eğitimdeki yeniliklerdir. Gerek hukuksal düzenlemelerin ve gerek eğitimdeki yeniliklerin modern işletmecilik ve muhasebe anlayışının gelişmesinde önemli katkıların olduğunu görmekteyiz.

1850'de Ticaret Kanunu'nun kabul edilmesi ile tacirlerin tutacağı defterlerin neler olacağı ve muhasebe kayıt ve uygulamalarının nasıl yapılacağı belirlenmiştir. 1869'da yürürlüğe konulan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile de eğitimin bütün kademelerinde Batı eğitim standartları esas alınarak düzenlemeler yapılmıştır. Daha önce sadece usta-çırak ilişkisi çerçevesinde gelişme gösteren ve herhangi bir okulun müfredatında olmayan ekonomi, maliye ve muhasebe gibi dersler okulların müfredatlarına koyulmuş ve hatta sadece bu alanlarda eğitim veren okullar açılmıştır.

Temel amacı modernleşme süreci sonucu Osmanlı eğitim kurumlarında verilen muhasebe eğitiminin nasıl yapıldığını incelemek olan bu çalışmada, söz konusu eğitimi veren okulların müfredatları ele alınmış ve bu eğitim hakkında bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Tanzimat Dönemi, Muhasebe Eğitimi.

JEL Sınıflandırması: M40, M41.

* Bu çalışma İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanmakta olan “Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na (1839-1918) Türk Muhasebe Sisteminde Batılılaşma Süreci” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Prof.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İşletme, cengiz.toraman@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8601-5542

² Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi SBMYO, t.tastan@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1801-0568.

Atıf (Citation): Toraman, C., Taştan, T. (2025). Osmanli Modernleşme Sürecinde Muhasebe Eğitimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(28), 43-68.

ACCOUNTING EDUCATION IN THE OTTOMAN MODERNIZATION PROCESS

ABSTRACT

Modernization in the Ottoman Empire truly began with the declaration of the Tanzimat. Significant steps were taken in many areas, including law, military, finance, economy, social, and education, both structurally and institutionally. There are two fundamental aspects for these steps to succeed. One is legal regulations, and the other is innovations in education. We can see that both legal regulations and educational innovations have significantly contributed to the development of modern management and accounting practices.

With the adoption of the Commercial Code in 1850, the types of books merchants were required to keep and how accounting records and practices would be conducted were determined. The Regulation of Public Education, implemented in 1869, introduced reforms at all levels of education based on Western education standards. Previously, subjects like economics, finance, and accounting, which had only developed within the framework of the master-apprentice relationship and were not part of any school's curriculum, were incorporated into school curricula. Furthermore, schools specifically dedicated to education in these fields were established.

The main objective of this study is to examine how accounting education was conducted in Ottoman educational institutions because of the modernization process. In this context, the curricula of the schools providing such education were investigated, and information about the education provided was presented.

Keywords: Modernization, Tanzimat Era, Accounting Education.

Jel Classification: M40, M41.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde devletçilik anlayışı hemen hemen her alana hâkim olduğundan muhasebe de bu anlayış çerçevesinde gelişme göstermiştir. Bu anlayış 1850'de Ticaret Kanunu'nun kabulü ile kısmen etkinliğini yitirmiş olsa da Osmanlı son dönemlerine kadar devam etmiştir. Bu anlayışa paralel olarak muhasebe eğitimi de usta- çırak ilişkisi kapsamında gelişme göstermiştir. 1869'da önemli derecede Fransız eğitim sistemi dikkate alınarak hazırlanıp yürürlüğe konulan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilkokuldan üniversiteye kadar eğitimin bütün kademelerinde birçok yenilik yapılmıştır. Bu yenilikler, başta okullarda okutulacak dersler olmak üzere, okulların nasıl finanse edileceği, eğitimci kadrolarının oluşturulması ve eğitimci ücretleri gibi birçok unsuru içermektedir.

Osmanlı'da Tanzimat'a kadar muhasebe eğitimine ilişkin sistemli bir yapıya rastlanılmamaktadır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin kabulü ile muhasebe dersleri de okulların müfredatlarında önemli bir yer tutmuştur. Muhasebe alanında bilgi sahibi eğitimcilerin az olması sebebiyle bazı okulların müfredatlarında muhasebe dersleri yer almasına rağmen okutulamamıştır.

Muhasebe eğitiminin önemine dair söz konusu dönemde birçok gazete ve dergide makaleler yayımlanmıştır. Bunların başında Ali Suavi'nin Paris'te çıkarmış olduğu Ulum Gazetesi'nde, Fenn-i Tanzim-i Defter isimli makalesi gelmektedir. Bu dönemde özellikle çift

yanlı kayıt yönteminin öğretilmesine dönük birçok muhasebe kitabı yazılmış veya Türkçeye çevrilmiştir.

Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin bir bütün olarak yönünü Batı'ya çevirdiği; Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923'e kadarki süreçte muhasebe eğitiminde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Zira muhasebe, söz konusu dönemde mali alanda yapılan birçok yeniliğin bir parçası olarak gelişme göstermiştir. Bu durum, muhasebe eğitimini önemli ve zorunlu hale getirdiğinden söz konusu dönemde muhasebe eğitimine ilişkin yaşanan gelişmeleri ortaya koymak faydalı olacaktır. Bu anlayış çerçevesinde, modernleşme sürecinde devletin mali politikaları kapsamında muhasebe kayıt tekniği ve muhasebe uygulamalarında ortaya çıkan anlayış değişikliğinin, nasıl bir muhasebe eğitimini gerekli kıldığı ve bunun ne gibi sonuçlar meydana getirdiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yaptığımız literatür çalışmalarında, Tanzimat sonrası dönemde Osmanlıda muhasebe eğitimine ilişkin bütünsel bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Yapılan çalışmalar, daha çok "muhasebe alanında yazılan kitapların değerlendirilmesi" veya "muhasebe eğitimi veren okulların incelenmesi" şeklinde olmuştur. Çalışmamızda, ilk okuldan üniversiteye kadar eğitimin bütün aşamalarında verilen muhasebe eğitimi ve bu eğitimi veren önemli okulların müfredatları incelenmiştir. Bu yönü ile çalışmanın literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada, ilk olarak modernleşme sürecine giren Osmanlı eğitim sistemi içinde muhasebe eğitime yönelik yapılan düzenlemeler ele alınmıştır. Özellikle Maarif-i Umumiye Nizamnamesi kapsamındaki düzenlemeler ve bu kapsamda belirlenen eğitim politikaları ele alınmıştır. İkinci olarak da Osmanlı'da muhasebe eğitimi veren okulların müfredatları ayrı ayrı incelenerek muhasebe eğitiminin Osmanlı eğitim sistemi içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. MUHASEBE EĞİTİMİNE YÖNELİK FAALİYETLER VE YASAL DÜZENLEMELER

Geçmişten günümüze mali esaslı (ekonomik temelli) birçok işlem, farklı dönemlerde farklı enstrümanlar kullanılarak kayıt altına alınmıştır. Ticari işlemlerin kayıt altına alınma istek ve gerekliliği, zamanla farklı yöntem ve metotların da gelişmesine imkân tanımıştır. Her ne kadar kullanılan bu kayıt yöntem ve metotlar, farklı dönemlerde farklılık gösterse de hepsinin ulaşmak istediği ortak amaç aynı olmuştur. Kullanılan yöntem ve metotlardaki bu farklılıkların siyasi, hukuki, sosyal, kültürel ve ekonomik birçok nedenini saymak mümkündür.

Osmanlı'da genellikle usta-çırak ilişkisi içinde devam eden muhasebe eğitiminin, Batılılaşma faaliyetlerinin ivme kazanmaya başladığı ve bu anlamda ekonomik, siyasi, hukuki, eğitim ve askeri gibi birçok alanda önemli adımların atıldığı Tanzimat Dönemi'ne kadar sistemli bir şekilde hemen hemen hiç yapılmadığını görmekteyiz. Öyle ki 1860'lara kadar okullarda "muhasebe eğitimi" kavramından bahsetmek pek olası değildir. Çünkü söz konusu döneme kadar muhasebe eğitimine ilişkin herhangi ne bir eğitim kitabı vardı ne de okulların eğitim müfredatlarında muhasebeye ilişkin bir ders vardı. Osmanlı Devleti'nde sistemli ve programlı bir muhasebe eğitimine ancak 19. Yüzyıl'da ve yabancı okullarda rastlanılmaktadır

(Güvemli, 2000: 321). Okullarda muhasebe bir ders olarak okutulmasa da daha önce ifade ettiğimiz gibi Hazine-i Amire’de bünyesinde usta-çırak ilişkisi içinde gelişim göstermiştir. Bu usta-çırak ilişkisi zamanla yerini toplu halde eğitim yapmaya bırakmıştır (Güvemli, 2000: 90).

Tanzimatla başlayan sanayileşme hamleleri kapsamında Fabrika-i Humayun (Devlet Fabrikaları) adı altında çeşitli fabrikalar kurulmuş fakat başarılı olunmamıştır (Güvemli vd. 2017: 17). Fabrika-i Humayun’ların istenilen düzeyde başarı gösterememelerinin arkasında birçok neden olsa da temel nedenler, çağdaş muhasebe yöntemlerinden olan yatırım muhasebesi, maliyet muhasebesi ve kâra dayalı muhasebe yöntemlerinin bilinmemesi; bu muhasebe yöntemlerinin kullanıldığı çift yanlı kayıt yöntemini bilen muhasebecilerin olmayışı ve çift yanlı kayıt yöntemi ile alakalı olarak herhangi bir yayının olmaması, kâra dayalı işletmecilik anlayışının gelişmemesi ve bu anlayışa sahip işletmeciler kadrolarının olmaması olarak gösterilebilir (Güvemli ve Kaya, 2015: 9).

Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Batılı anlamda okulların ilk olarak açılmaya başlaması 18. Yüzyıl’ın son dönemlerine denk gelse de esas olarak 1869 da kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitimde yenileşme hareketleri sistemli ve planlı bir biçimde başlamıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim meselesi bir devlet meselesi olarak kabul edilmiştir. Bu nizamname, eğitim tarihimizin en önemli ve en kapsamlı yeniliklerden biri olarak kabul edilmektedir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilk okuldan üniversiteye kadar eğitimin bütün aşamalarında önemli düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler bağlamında verilecek eğitimin niteliklerinin neler olduğu belirlenmiş, ayrıca okutulacak dersler, okullara kabulde uygulanacak prosedürler, çalışan personele ilişkin çalışma koşulları, personel ve eğitimcilerin maaşları, kız ve erkek çocuklarının eğitimlerinin ne şekilde yapılacağı gibi birçok konuda kurallar belirlenmiştir (Altın, 2008: 272-273). Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin içeriğine ilişkin genel hükümler içeren bazı maddeler şöyle sıralanmıştır (Özalp, R. ve A, Ataüinal, 1977: 550-583):

1.Madde: Osmanlı’da genel olarak okullar, Mekteb-i Umumiye ve özel okullar olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Mekteb-i Umumiyeler bugünkü devlet okulları vasfına sahipken özel okullar, kontrolü devlet tarafından yapılmakla birlikte şahıs ve cemaatlara aittir.

2.Madde: Devlet okulları; Sıbyan, Rüştüye, İdadiye, Sultaniye ve yüksek okullar olmak üzere beş kısma ayrılmıştır.

3.Madde: Hemen hemen her köy ve mahallede Sıbyan mekteplerinin kurulması gerekliliği ifade edilerek Müslüman ve Gayrı Müslimlerin birlikte yaşadıkları köy ve mahallelerde okulların ayrı olması öngörülmüştür.

5.Madde: Sıbyan Mekteplerinde eğitim verecek öğretmenler çıkarılan nizamname kapsamında tayin edilirdi.

9.Madde: Sıbyan Mekteplerinde, kızların 6 yaşından 10 yaşına kadar erkeklerin ise 7 yaşından 11 yaşına kadar okuma zorunlulukları vardı.

14.Madde: Sıbyan Mekteplerinde okuyan öğrenciler bu okullardan aldıkları diploma ile sınavsız olarak Rüştüyelere kayıt yaptırabiliyorlardı.

15.Madde: Eğer bir mahalle veya köyde herhangi bir cemaate ait birden fazla Sıbyan Mektebi varsa koşulların uygun olması şartı ile kız ve erkek çocuklara ayrı ayrı okul tahsis edilecekti. Koşulların uygun olmaması halinde ise eğitime karma bir şekilde devam edilecekti.

17.Madde: Kız Sıbyan Mektepleri için geçerli bütün şartlar erkek Sıbyan Mektepleri içinde geçerlidir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, yukarıdaki maddelerinden de anlaşılacağı üzere ilk öğrenimi zorunlu kılıyordu. Çocuklarına ilk öğrenim eğitimini aldırmayan ailelere ekonomik güçleri göz önünde bulundurularak çeşitli oranlarda para cezaları öngörüyordu. Okullarda ders verecek öğretmenlerin maaşlarının ¼ ü devlet tarafından karşılanırken, geriye kalan kısmı her bir vilayetin genel meclisleri tarafından karşılanacaktı (Ortaylı, 1987: 147).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi sadece eğitim sisteminin nasıl olması gerektiği ile ilgili düzenlemeler getirmemiş aynı zamanda eğitim faaliyetlerinin finansmanına ilişkin bazı düzenlemeler de getirmiştir. Nizamnamenin 192. Maddesinde eğitim masraflarının nereden karşılanacağına dönük düzenlemeler yapılmıştır. Bu maddeye göre eğitim masraflarının, devlet gelirlerinden ayrılacak paylar, halkın belli bazı kesimlerinden toplanacak yardımlar, vakıflardan elde edilecek gelirler, öğrencilerden alınacak eğitim harçları ve farklı diğer kaynaklardan elde edilecek gelirlerden karşılanacağı belirtilmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin esas amacı Osmanlı Devleti'nin topraklarında yer alan çeşitli seviyelerdeki ve çeşitli niteliklerdeki eğitim kurumlarını yasal çerçevede bir bütün haline getirmektir. Her ne kadar nizamnamenin 192. Maddesinde eğitim kurumlarının finans kaynakları belirlenmiş olsa da bu hususta istenilen düzeye ulaşamamıştır. Örneğin Sıbyan Mekteplerinin halk tarafından ekonomik olarak desteklenenleri dışında taşrada yayılma imkânı bulamamışken, devlet tarafından desteklenen rüşdiyeler ve daha üst düzeydeki okullar sistematik bir şekilde taşra da yayılma imkânı bulabilmiştir (Parmaksız, 2008: 48-49).

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti, yönetimde merkezîyetçi bir anlayışı benimsemişti. Bu anlayışın gereği olarak standartlaşmış bir hukuk mevzuatını uygulaması gerekli hale gelmişti. Uluslararası ticari ve iktisadi hayatta yaşanan gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni zorunlu olarak Avrupa'nın hukuk sisteminin içine dahil etti. Bu yeni düzene ayak uydurmak için Osmanlı Devleti, 1850'de Kanunname-i Ticareti ilan etti. Bu yeni kanunla faiz kabul ediliyor ve ticari davalardaki dini temele dayalı ayrımcılıklar ortadan kaldırılıyordu. Ticaret Kanununda, İslam Hukukunda yer almayan "Tüzel Kişilik" gibi kavramlar yer aldı. Artık ticari davalara da şer-i mahkemeler değil Nizamiye Mahkemesi hakimleri bakmaya başladı (Ortaylı, 1987: 140-141).

Osmanlı'da muhasebenin bir sisteme kavuşması Kanunname-i Ticaret'in kabulü ile başlamıştır. Ticaret Kanununun kabulü ile muhasebe; mülkiye, hukuk ve ticaret okullarının eğitim müfredatlarına girmeye başlamış ve farklı isimler altında ders olarak okutulmuştur. Osmanlı Devleti'nde gerek uygulamada gerekse eğitimde çift yanlı kayıt sisteminin kullanımı 1879'da başlamıştır. Bu kayıt tekniğinin gelişimine katkı sağlayan uygulama ve eğitim faaliyetlerini; özel kesime yönelik örgütlenme çabaları, devletin finans ve mali yönetime yönelik yenileşme faaliyetleri, muhasebe eğitimine ilişkin gelişmeler ve muhasebeye ilişkin yazılan kitaplar ve neşredilen yayınlar şeklinde sıralamak mümkündür. Ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinde ihdas edilen İstanbul Ticaret Odası, Ticaret ve Sanayi Odaları ve Esnaf

Dernekleri gibi kurumlar ve bu kurumların yaptığı faaliyetler ticaret ve muhasebenin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (Özçelik, 2017: 396-413).

Çift yanlı kayıt kayıt yönteminin kabulü ile ticaret ve muhasebe eğitime hükümetler nezdinde büyük önem verilmiş, bu çerçevede okulların müfredatlarına ticaret ve muhasebe eğitime dönük dersler konulmuş ve en önemlisi birçok yerde uygulamalı ticaret okulları açılmış, bu okullarda ihtiyaç duyulan muhasebecilerin yetiştirilmesi için eğitimler verilmiştir (Özçelik, 2017: 396-413).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin çıkarılmasına müteakip muhasebe eğitime dönük olarak birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Nitekim 27 Ocak 1871 de Fardis Efendi tarafından Fransızca bir muhasebe kitabı Usul-i Defteri adıyla Türkçeye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Bu kitap bire bir çeviri kitabı olmayıp aynı zamanda Osmanlı toplum yapısına uygun olarak ticari mal ve yer isimleri dikkate alınarak uyarlanmıştır (Yazan, 2018: 69).

Yazan ve Kaya (2017), Fardis Efendi'nin tercüme ettiği Usul-i Defteri adlı kitabın ön sözünde, Esat Paşa'nın emri üzerine Fransızca'dan Kadris Marma adlı bir kişinin eserinin tercüme edildiğini, bu eserin kapsam itibarıyla muhasebe eğitimi için yeterli olduğunu ve daha önce ülkede yazılan muhasebe kitaplarının yetersiz olduğuna ilişkin bir bilginin olduğunu aktarmaktadır. Bu bilgi dikkate alındığında Fardis Efendi'nin Fransızca'dan çevirmiş olduğu Usul-i Defteri isimli kitabın, devlet eli ile okutulan ilk muhasebe eğitim kitabı olduğu ihtimali yüksektir (Yazan, 2018: 69).

Ali Suavi'nin Paris'te çıkarmış olduğu Ulum Gazetesi'nde, Fenn-i Tanzim-i Defter ismiyle yayınlamış olduğu makale Türk muhasebe tarihinde muhasebe eğitiminin önemli bir eseri olarak kabul edilmektedir (Yazan ve Kaya, 2017: 1175).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimatla birlikte muhasebe anlayışında ortaya çıkan değişim ihtiyacı giderek daha fazla kendisini hissettirmiştir. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için kullanımına başlanan çift yanlı kayıt yönteminin öğretilmesine dönük kitapların yazılması büyük bir ivme kazanmıştır. Özellikle 1880-1886 yılları arasında birçok muhasebe öğreti kitabı yazılmıştır. Bu dönemde yazılan kitapların tamamı Fransız muhasebe sistemi esas alınarak yazılmıştır (Güvemli ve Güvemli, 2015: 32).

Tanzimat'ı takip eden yıllarda, özellikle 1860'lardan sonra ekonomi, maliye ve muhasebe alanında birçok kitap, dergi ve makale yayınlanmıştır. Özellikle ekonomi alanında hatırı sayılır bir yoğunlukta yayın yapılmıştır. Bunun belli başlı birçok nedenini saymak mümkündür. Birincisi özellikle Sultan Abdülaziz döneminde baş gösteren ekonomik bunalım çerçevesinde yapılmak istenen reformlar kapsamında bütçeler yayınlanmış, kâğıt paraların kullanımına ilişkin hukuki düzenlemeler yapılarak resmi bir dil oluşturulmuştur. İkinci olarak Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi Yeni Osmanlılar olarak bilinen Osmanlı aydınlarının kaleme almış oldukları siyasi ve ekonomi içerikli yazılar. Üçüncü olarak da Yeni Osmanlıların Avrupa'da çıkarmış oldukları gazete ve dergilerde yayınlamış oldukları ve Osmanlı Devleti'nin ekonomi ve mali politikalarını ciddi biçimde eleştiren yazılardır (Çakır, 2003: 16-17).

Osmanlı'da, ekonomi, muhasebe ve maliye ile ilgili sorunların dile getirildiği yerli dergiler arasında İktisadiyat Mecmuası, Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, Mecmua-i EbuZZiya ve Yeni Mecmua gibi dergiler en önemlileridir. Ağırlıklı olarak Duyun-i Umumiye,

mali kontrolün sağlanması, Avrupalı devletlere verilen imtiyazlar gibi konuları ele alan önemli yabancı gazeteler arasında Times, Morning Post, la Turquie, Levand Herald, Levand Times gibi gazeteleri saymak mümkündür (Çakır, 2003: 16-17).

Osmanlı Devleti'nde, muhasebe eğitimi ilk başlarda yabancı okullarda verilmekteydi. Tanzimat'ın ilanı ile ortaya çıkan yeni gelişmelerin yarattığı koşullar neticesinde muhasebeye duyulan ihtiyacın artması ile Türk okullarında da bu ders vermeye ve orta öğretimden yüksek öğretime kadar birçok okulun müfredatına girmeye başladı. Söz konusu okullarda muhasebe eğitimi bir ders olarak verilmiş ancak kimi zaman da ekonomi, maliye, ticaret, işletmecilik ve muhasebe derslerinin yoğunluklu olarak okutulduğu okullar açılmıştır.

Tablo.1. Osmanlı'da Muhasebe Eğitimi Kronolojisi

Tarih	Gelişme
1309	Saadetname (İlhanlı Devletinin muhasebe öğretilmesine katkı yaptığı ilk yazılı muhasebe eseri)
1727	Mesleki eğitim başlangıcı
1828	Ermenice muhasebe kitabı basımı
1836-1839	Bab-ı Defterdâri Mektebi açılmıştır
1839	Türkiye'deki ilk muhasebe okulu Bab-ı Defterdâri Mektebi açılmıştır
1839	Batı ülkelerindeki ders kitaplarından çeviriler yapılmış ve muhasebe eğitimi bu ilk kitaplarla uygulanmıştır.
1845-1865	Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin bünyesinde muhasebe dersleri verilmiştir.
1859	Mülkiye Mektebi açılmıştır
1860	İstanbul Ticaret Nezareti'ne ait binada bir ticaret mektebi açılmıştır.
1860	Modern anlamda mesleki teknik eğitim vermeye başlanmıştır.
1868	Mekteb-i Mülkiye-i Şahane açılmıştır.
1870	Darülfünun'da ticaret eğitimi verilmiştir
1871	Paris Siyasi İlimler Serbest Okulu açılmıştır
1875-1877	Hukuk Mektebi açılmıştır
1878	Mekteb-i Fünûn-ü Maliye açılmıştır
1879-1885	Maliye Nezareti'ne bağlı Heyet-i Teftişîye'nin (Denetim Kurulu) kurulması
1882	İstanbul Yüksek Ticaret Mektebi açılmıştır
1883	Hamidiye Ticaret Mektebi / Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âli'si eğitime başlamıştır. (Bugünkü Marmara Üniversitesi)
1909	Maliye Memurları Mektebi açılmıştır
1914	Devre-i İbtidaiye (İlk Devre) ve Devre-i İntihaiye (Son Devre) şubeleri açılmıştır.
1914	Siyasal Bilgiler Fakültesi açılmıştır
1917	Kız Ameli Ticaret Şubesi açılmıştır
1922	İstiklal Numune Mektebi açılmıştır.

Kaynak: Şimşek, 2021: 31.

3. MUHASEBE EĞİTİMİ VEREN OKULLAR

3.1. Orta Öğretim Düzeyinde Eğitim Veren Okullar

3.1.1. Rüştîyelerde Muhasebe Eğitimi

Rüştîye mektepleri ilk olarak 1839 tarihinde açılmıştır. Günümüzdeki ortaokullar düzeyinde eğitim veren bu okulların ilk örnekleri Mekteb-i Maarif-i Adlî ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adlî'dir. Sonraki dönemlerde benzer nitelikte eğitim veren birçok rüştîye mektebi açılmıştır. 1869'da Maarifi Umumiye Nizamnamesinin kabulü ile bu okullara eğitim açısından yeni bir sistem çerçevesi oluşturulmuştur (Demirel ve Doğanay, 2013: 366-367).

Rüştîye mekteplerinin, askeri rüştîyeler, mülki (sivil) rüştîyeler, erkek rüştîyeler ve kız rüştîyeleri gibi farklı isimlerle eğitim verdikleri bilinmektedir. Rüştîye mekteplerinin eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ancak bir üst eğitim kurumu olan idadilere girmek isteyen öğrenciler dört yıllık süreyi beklemeden rüştîyenin üçüncü senesinde idadilere girebilmektedirler (Demirel, 2010: 15).

Rüştîye Mekteplerinde, hesap, hendese (Geometri) gibi matematik temelli derslerin yanında usul-ü defteri (muhasebe) dersi de önemli bir ders olarak okutulmuştur (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997: 96). 19. Yüzyılın sonlarına doğru özellikle Rüştîyelerde muhasebe eğitimi için "Usul-i Defteri" isimli eser matematik öğretmeni olan Hasan Tahsin tarafından yazılmıştır. Rüştîyeler için hazırlanan bu kitabın muhasebeye giriş niteliğinde olduğu kabul edilmektedir. Eserde daha çok muhasebe bilgi ve belgeleri, çift yanlı kayıt yöntemine göre defter tutma yöntemleri, muhasebeye ilişkin hata, hile ve bunların düzeltilmesine ilişkin konular işlenmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde Hasan Tahsin'in idadilerde muhasebe eğitimi amacıyla yazdığı "Yeni Usul-i Defteri" isimli bir kitabı daha vardır (Yazan, 2017: 367-380).

Rüştîye mekteplerinde (1875-1876 Dönemi) usul-i defteri (muhasebe) dersi sadece dördüncü sınıflarda verilmektedir fakat hesapla ilgili dersler bütün sınıflarda verilmektedir. 1895 yılında rüştîyeler için hazırlanan eğitim programında muhasebe dersi, "hesap ve usul-i defteri" adıyla 2 saat olarak belirlenmiştir. Bu isimden de anlaşılacağı gibi matematik ve muhasebe dersi kimi zaman tek ders altında birleşik olarak verilmişken kimi zaman ayrı ayrı dersler olarak verilmiştir (Doğanay, 2011: 258).

3.1.2. İdadilerde Muhasebe Eğitimi

Sözlük anlamı "bir şeyi hazırlamaya mahsus yer" olan "idâdi" kelimesi uzun bir dönem Batı eğitim sistemini esas alan okulların hazırlık sınıfları için kullanılsa da sonraki dönemlerde bugünkü liselere denk gelen okullar için kullanılmıştır (Öztürk, 2000: 464-466). Ancak 1869 nizamnamesiyle idadilerin orta öğretim kurumu vasfına kavuşması ile "idadi" kelimesi de "hazırlık sınıfı" anlamını yitirerek yeni bir mana ve içerik kazanmıştır (Kodaman, 1991: 114). Rüştîyelerde olduğu gibi idadiler de askeri ve Mülkî (sivil) olmak üzere iki kısma ayrılmıştır (Öztürk, 2000: 464-466).

Tanzimattan sonra Batılılaşma sürecinin hız kazanması sosyal, ekonomik, eğitim, hukuk ve ticari entegrasyonu da beraberinde getirmiştir. Avrupalı devletlerle olan ticari ilişkiler özellikle muhasebe kayıtlarının uyumunu zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk, müfredatlarını Batı tarzı eğitim kurumlarının, müfredatlarıyla uyumlaştırmaya gayret eden Osmanlı eğitim kurumlarının müfredatlarına matematik (hesap) ve muhasebe gibi dersleri koymalarına zemin hazırlamıştır.

1869'da hazırlanan nizamname de ve takip eden dönemlerde idadiler için yapılan düzenlemelerde hem eğitim sürelerinde hem de ders müfredatlarında değişiklikler yapılmıştır. Aşağıdaki tablolarda (Tablo 5, 6) görüldüğü üzere idadilerde eğitim süresinin kimi zaman 5 sene kimi zaman 7 sene olduğu görülmektedir. Eğitim süresi beş yıl olan nehârî (gündüzlü) idadilerde Usul-ü Defter (muhasebe) dersi 5. Sınıfta verilirken; eğitim süresi yedi yıl olan Leylî (yatılı) idadilerde Usul-ü Defter (muhasebe) dersi 5,6,7. sınıflarda verilmektedir.

Usul-ü Defter (muhasebe) dersinin eğitimini veren hocalar genellikle matematik dersini veren kişilerdir. Çünkü bu dönemde muhasebe dersini verebilecek yeterli derecede yetişmiş eğitim kadrosu yoktur. 1897 yılı verilerine göre “Hesap ve Usul-i Defter” dersini okutacak öğretmen sayısı ülke çapında 192 kişidir. Buna karşılık söz konusu tarihte ülkedeki idadi mekteplerinin sayısı 872 adettir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997: 113).

Tablo.2. Beş Yıllık Sancak Nehârî (Gündüzlü) İdadîlerin Haftalık Ders Programı

Yıllar ve Ders Saatleri					
Dersler	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl
Ulûmu Diniye	3	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	2	2
Farsça	-	2	2	2	-
Türkçe	6	5	3	2	2
Fransızca	-	-	4	5	5
Hesap	2	2	2	3	-
Hendese	-	-	2	2	3
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih	-	2	3	2	2
Usul-ü Defter	-	-	-	-	2
Malûmat-ı Fenniye	-	-	-	-	3
Hüsn-ü Hat	1	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	1

Kaynak: Kodaman, 1991: 132.

Tablo.3. Yedi Yıllık Leylî (Yatılı) İdâdîlerin Haftalık Ders Programı

Yıllar ve Ders Saatleri							
Dersler	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl	VI. Yıl	VII. Yıl
Ulûmu Diniye	3	2	2	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	3	2	-	-
Farsça	-	2	2	2	-	-	-
Türkçe	6	5	3	2	2	-	-
Fransızca	-	-	4	5	5	5	3
Hesap	2	2	2	3	-	2	2
Hendese	-	-	2	2	3	2	1
Cebir	-	-	-	-	-	2	1
Müsellesat	-	-	-	-	-	-	1
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	2
Makine	-	-	-	-	-	-	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	-	2	3	2	2	2	2
Usul-ü Defter	-	-	-	-	2	2	2
Malûmat-ı Fenniye	-	-	-	-	3	-	-
Hikmet-i Tabiyye ve Kimya	-	-	-	-	-	2	2
Mevâlid ve Hıfzı's- Sıhha	-	-	-	-	-	-	3
Kavanin	-	-	-	-	-	2	2
Edebiyat ve Ahlak	-	-	-	-	-	2	2
Hüsn-ü Hat	1	1	1	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1	1	1	1

Kaynak: Kodaman, 1991: 131.

Tablo 4. Kastamonu İdadi Mektebi Hicri 312 Şubat Dönemine Ait Ders Programı

An İbtida-yı Şubat Sene 312 İla Gaye-i Şubat Sene 312								
Mülâhazât	Yedinci Sınıf 1	Altıncı Sınıf 2	Beşinci Sınıf 3	Dördüncü Sınıf 4	Üçüncü Sınıf 5	İkinci Sınıf 6	Birinci Sınıf 7	Esami-i Durus
	Tekrar müminiyye bahsi okutuldu Me'a tecvid Kur'ân-ı Kerîm okutulmaktadır	Namaz mesâili okutulmaktadır	Mensüb ve müstahib bahsine kadar	İ'tikâf bahsine kadar Akâidden ef'âl-i ilahiyyeye kadar	Fıkh-ı şerif sıfat-ı salât bahsi okutulmakta Akâid tekrar edilmekte	Fıkh-ı şerif müfred bi'l-cem' bahsi okutuldu Akâid tekrar okutulmaktadır	Fıkh-ı şerif ferâiz bahsine kadar okutuldu	Ulum-ı diniyye
	İsm-i fâ'il	İnfi'âl bâbının müzâri'i	Müstesnâya kadar gösterilmiştir	175. edâta kadar	Kazâyâ bahsine kadar okutuldu	Müsned ileyhin izâfetle istimâline kadar	Müsned ileyhin tehirine kadar	Arabi
			Edevât-ı Fârisî bahsi gösterildi	Terceme ve tahlîl ibâreye devâm edildi				Farisi
	Sıfat bahsi gösteriliyor	Fiiller bahsini tekrâr olunuyor						Türkçe
			Ef'âl-i mu'âvin	Teshil-i lisan ile bazı kavâid-i sarfiyye	Kıraat ve terceme	Nahv-i Fransevî'den sıfatlar	..... ve terceme	Fransızca
	Köprülülere kadar gösterilmiştir	Abdurrahman Beğîn birinci cild tarih-i Osmanîsi tekmîl edilmiştir	Ehl-i salibe kadar gösterilmiştir	Muhâcir-i umümiyye vak'asına kadar gösterilmiştir	Köprülülerin zaman-ı idâresine kadar gösterilmiştir	Emevîlerin zaman-ı hilâfeti gösterilmiştir		Tarih-i umumi
			Yunanistan'a kadar gösterilmiştir	Amerika tekmîl edilmiştir	Rum ili-i şâhâne tekmîl edilmiştir	Avrupa kıtasını tekmîl edilmiştir	Tekmîl edilmiş müzâkere ile işgâl olunmaktadır	Coğrafya-yı umumi
	Ber-müceb-i ta'lîmât 'ameliyât-ı erba'a gösterilerek hall-i mesâil ile iştiğâl edilmektedir	Ber- müceb-i ta'lîmât küsürât-ı 'adiyyeye gösterilmiş ve husûsî imtihânı icrâ edilmiştir	Husûsî imtihânı icrâ edildi	Husûsî imtihân İcrâ edildi	Husûsî imtihân icrâ edildi			Hesap
			Zü erba'atü'l-islâ'ın usûl-i tersimi	Mukbaslar gösterilmiştir	Zeviyye-i hâre ve münfericenin havâssı	Müsellelerin mesâha-i sathiyyesine kadar		Hendese
	“	“	“	“	'Alâ'l-usûl ta'lîm ve irâe olunmuştur			Hüsn-i hat
	“	“	“	“	Usûlî vechle gösterildi			Resim
			Tatbîkât ile imlâ yazıldı	Rikâb-ı şâhâneye ve sair makâmâta arz-ı hâl	Tebrik ve teşekkür mektupları nümüneleri yazıldı			İnşa ve Kitabet
			Bahkların takabbudu	Teraziler gösterilmiştir	Göz okutulmuştur			Malumat-ı feniyye

	Nezāfet tedrisi edilmiştir	Derinin teneffüsü gösterilmiştir						Hıfzı's-sıhha
				Policelerin va'delerine	Usül-i müdā'afa			Usul defteri
						Fotoğrafa kadar gösterildi	Elektrik manzumelerine kadar gösterildi	Hikmet-i tabiiyye
						Atom faraziyesine dair bir iki bahs gösterilmiştir	Nişasta bahsine kadar	Kimya
					Derece-i ülādan bir mechülü mu'ādelātın halline kadar	Derece-i sāniye mu'ādelātına kadar okutulmuştur		Cebir
						Kitābe bahsine kadar	Program mündere-cātı hitām buldu	Edebiyat
						Coğrafya-yı Osmānī'ye başlanmış dağlara kadar gösterilmiştir		Coğrafya-yı zari'i ve neccari
						Bu seneki dersler hitām buldu müzākereye başlandı	Taksīm-i cerāyim ve cezā	Kavanin
							Müselleslerin havāssı gösterilmiştir	Müsellesat
							Husūsi imtihānı icrā edildi	Kozmografya
							Husūsi imtihānı icrā edildi	Cer-i Askal
							İbādet-i aleniyye	Ahlak
						Hayvānāt	Uzūv-i tenīs	Mevalid
						Evrāk-ı resmiiyenin müfredātı gösteriliyor	Evrāk-ı resmiiyenin müfredātı gösteriliyor	Kitabet-i resmiiye
								İlm-i servet-
				Keza altıncı sahifesine kadar	Keza beşinci sahifesine kadar	Keza dördüncü sahifesine kadar	Sahifesine kadar yeni usül elifbānın üçüncü	Ermenice
İşbu cedvelde gösterilen mebahisin yıl üç yüz on iki senesi şubatında mekteplerde tamamen tedrisi edildiği tasdikiyle								

Kaynak: (BOA, MF. İBT. 59.) (Arap alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyonu yazar tarafından yapılmıştır.)¹

¹ Kastamonu İdadi Mektebi Ders Programı'na ait belgenin aslına Ek-1'de yer verilmiştir.

Yukarıda transkripsiyonu verilen arşiv belgesi, Kastamonu’da kurulan idadının hicri 1312 yılına ait ders programını göstermektedir. Burada usul-i defter (muhasabe) dersinin üçüncü sınıftan itibaren verilmeye başlanması ve iki yıl verilmesi çok önemli. Çünkü söz konusu döneme kadar herhangi bir şekilde eğitimin bir parçası olarak söz konusu dahi edilmemiş bir dersin iki yıl boyunca müfredata dahil edilmesi derse duyulan ihtiyacın bir göstergesidir.

İdadilerde okutulan dersler, kültürel farklılıklar ve sahip olunan imkanlar çerçevesinde birbirine yakın bölgelerde paralellik gösterirken uzak bölgelerde farklılık gösterdiği görülmektedir. Bunun temel nedeni yerel idarecilerin halkın taleplerini ve kültürel değerlerini esas alarak müfredat düzenlemeleridir (Aydemir, 2009: 33-48). Örneğin Kastamonu İdadisinde 29 adet farklı ders varken ve bu derslerin büyük çoğunluğu kültür dersleri iken; Antalya İdadisinde okutulan ders sayısının 20 olduğu görülmektedir (Aydemir, 2009: 33-48).

3.1.3. Sultanîlerde Muhasebe Eğitimi

Osmanlı’da modern eğitimin öncü kuruluşlarından biri olan Mekteb-i Sultani’nin açılmasının iki önemli nedenlerinden biri Tanzimat’tan sonra Türk eğitim sistemindeki Fransız etkisi diğeri ise Tanzimatçıların Osmanlılık düşüncesidir. Aslında Sultanîlerin açılmasını sağlayan esas neden Fransız Hükümetinin talepleri ve yaptığı çalışmalarıdır (Parmaksız, 2008: 68).

Islahat Fermanı’nın eğitim alanında yaptığı yeniliklerin başında gelen, “Müslüman olsun Gayr-ı Müslim olsun bütün Osmanlı toplumunun aynı koşullar altında eğitim imkanlarından yararlanması ve bu sayede Osmanlı birliğini sağlama” amacına matuf olarak bu hizmetin yüksek öğretim kademelerinde yapılması yolu tercih edilerek Sultanîlerin açılmasının zemini oluşturulmuştur. 1868’de açılan ve Sultanîlerin ilki olan Galatasaray Sultanîsi, söz konusu dönemin devlet siyaseti olan “Osmanlılık” anlayışına uygun olarak yüksek öğretim ile rüştiyeler arasında bir eğitim kurumu olarak açılmıştır (Kodaman, 1991: 134-135).

Eğitim dili Fransızca olan Galatasaray Sultanîsinde temelde eğitim, sınıfı iptidaîye ve esas sultanî olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Buna karşılık eğitim süreci ise birbiriyle ilişkili; Sunuf-u İbtidaiye, Sunuf-u Tâliye, Sunuf-u Âliye olmak üzere üç evreden oluşmaktadır (Kodaman, 1991: 134-135). Sultânî eğitiminin üst (yüksek) evresinin oluşturan Sunuf-u Âliye’nin eğitim süresi üç senedir. Bu sınıflarda, önceki sınıflarda okutulan kimi derslerin yanında geometri (hendese), fizik, kimya, usul-ü defter (muhasabe) dersleri okutulmuştur (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997: 95).

Tanzimat’tan sonra modern anlamda orta öğretim düzeyinde askeri ve sivil olmak üzere müfredatlarına muhasabe derslerini koyan ve muhasabe eğitimi veren birçok eğitim kurumu açılmıştır. Yukarıda sözü edilen okulların yanında; Menşe-i Küttab-i Askeri, Aşiret Mekteb-i Hümayunu, Evkaf Memurları Mektebi gibi birçok okul açılmıştır (Güvemli, 2000: 94-95).

3.2. Yüksek Öğretim Düzeyinde Eğitim Veren Okullar

3.2.1. Dârülfünûn-i Osmanî

Dârülfünûnlar, Batı eğitim tarzının önemli sacayaklarından birini oluşturmaktadır. “Fenler evi” anlamında kullanılan “Dârülfünûn” ismi bilinçli olarak kullanılmıştır. Çünkü söz

konusu dönemde Dârülfünûnlar medreselerin yerine ikame edilen bir kurum değil aksine medreselerin yanında ayrı bir kurum olarak yer almıştır. “Fünûn” kelimesi, Arap literatüründe genellikle farklı bilim dalları anlamında kullanılmıştır (İhsanoğlu, 1993: 521-525).

Tanzimattan sonra 1846 yılında kurulan Meclis-i Maârif-i Umûmiyenin Dârülfünûn kurulmasına ilişkin yayımlanan layıhasında: “... Evvela Mekteb-i Sıbyaniye’nin, sâniyen Mekteb-i Rüşdiye’nin usulü diniye dairesinde umum nâs için taallümü zaruri olan ulûm ve fûnûna mekteb olacak bir tarzda ve ihtiyaç-ı zamanîye muvaffak suretde tanzim ve ıslahına, salisen yatılı olmak üzere bir Dârülfünûn tesisi...” şeklinde bir karar yer almaktadır (Güvemli, 2000: 95). Dârülfünûn’dan, rüştiyelerden daha üst bir düzeyde eğitim veren, rüştiyelere nazaran daha yeni ilim alanlarına ilişkin dersleri müfredatına koyan orta okul seviyesinde veya lise seviyesinde eğitim veren okullar kastedilmektedir.

14 Ağustos 1871’de dönemin Maarif nazırı Saffet Paşa tarafından yazılan tezkerede Dârülfünûn’da okutulacak derslerin faydaları esas alınarak derece derece düzenlemesi yapılmış, özellikle matematik ve felsefe derslerini okutacak hocaların askeri okullardaki başarılı hocalardan seçileceği; ihtiyaç duyulan diğer hocaların farklı farklı okullardan temin edileceği ve buna göre bir program yapılacağı ifade edilmiştir. Ancak muhtemeldir ki söz konusu bu programa uygun olarak uzun süre öğrenci bulunamamış ve 1871’de yeni bir tezkere hazırlanmıştır. Hazırlanan bu yeni tezkerede: “Darülfünunun usuli hazırasına ve şakirdanının liyakat ve malûmatı müktesebelerine tatbikan evveleminde okutturulması lâzım gelen ulûm ve fûnunun” şeklinde, okutulacak dersler ve dersleri verecek hocaların listesi belirlenmiştir (Ergin, 1977: 557-558).

Tablo 5. Dârülfünûn-i Osmanî’de Okutulacak Dersler ve Dersleri Verecek Hocalar

Dersin Adı	Haftalık Ders Saati	Muallimin Adı	Muallim Maaşı
Kitabet ve Edebiyat	5	Selim Efendi	1500
Fransız Lisânı	3	Pertev Efendi	1000
İlmi Hukuk	1	Sakızlı Ohannes Efendi	700
İlmi Servet	2	Ahmet Kâmil Efendi	800
Coğrafya	2	Halit Bey	700
Usuli Defterî	2	Münir Bey	1000
Resim	1	Mösyö Kes	500

Kaynak: Ergin, 1977: 558.

3.2.2. Dâru’l Muallimîn

Dâru’l Muallimîn, medreselerde verilen eğitimin dışında bir eğitim sistemi oluşturmak, yeni usul ve kaideler takip etmek, Türkçe’nin eğitim sahasında daha fazla kullanılmasını sağlamak ve aynı zamanda Arapça ve Farsça öğretmekten ziyade yaşamın farklı alanlarında ihtiyaç duyulan uygulamalı bilgileri öğretebilecek öğretmenler yetiştirmek amacıyla oluşturulmuş kurumlardır. Ancak bu amaca matuf bir tedrisatın tam manasıyla gerçekleştirildiği söylenemez (Ergin, 1977: 574).

Kodaman (1991: 145), “Maarif tarihi yönünden ilk Dâru’l Muallimîn’in önemi ne programında ne de talebe sayısındadır. Esas olan Tanzimatçıların öğretmensiz maârif

olamayacağını anlamalarıdır.” diyerek Dâru’l Muallimîn’in eğitim tarihindeki önemine atıfta bulunmuştur.

Osmanlı’da sadece öğretmen yetiştirmek amacıyla okul açma düşüncesi Tanzimat Dönemi’ne rastlamaktadır. Özellikle rüştiye okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla 1848’de İstanbul’da Dâru’l Muallimîn adıyla bir öğretmen okul açılmıştır. Aynı zamanda açılan bu yeni okulun müdürü olan Ahmet Cevdet Paşa tarafından ilk olarak Dâru’l Muallimîn nizamnamesi hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu nizamnamede, bu okullarda okutulacak dersler, okula kabul koşulları ve bu okuldan mezun olacak talebelerin durumlarına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır (Öztürk, 1993: 551-552).

Talebelerin öğretmenliğe teşvik edilmesini sağlamak amacı ile kendilerine belirli miktarlara ücretler ödenirdi. Dâru’l Muallimîn’in medreselerden çok farklı bir sistem oluşturduğu söylenemez. Çünkü eğitim sisteminde Arapça’nın öğretilmesi medreselerde olduğu gibi esastır. Özellikle Arapça’nın konuşulduğu bölgelerde öğretmenlik yapacakların Arapça konuşabilmesi için önemli düzenlemeler yapılmıştır (Ergin, 1977: 572-573).

Maârif-i Umûmiye Nizamnamesinde, rüşdiye, idâdi ve sultanîlerin öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla “Dârulmuallimîn-i Kebîr” adıyla İstanbul’da bir öğretmen okulunun kurulması ön görülmüş ve okutulacak dersler şubelere göre ayrı ayrı belirlenmiştir. Bu nizamnameye göre eğitim süresi üç yıl olan rüşdiyelerde hesap, hendese (geometri), cebir ve defter tutma usulü (muhasabe) derslerin verildiği görülmektedir (Kodaman, 1991: 146). Rüştiye şubesinin üçüncü yıla ait ders programı: “Hikmet, kimya, arabî, farisî, coğrafya, tarih, eşya, rik’a, resim, cebir, hendese, usul-i defterî” şeklindedir. Ayrıca Aliye şubesinde ise usul-i defterî (muhasabe) dersi verilmiştir (Güvemli, 2000: 97).

3.2.3. Mekteb-i Mülkiye

Tanzimatın ilanı ile birlikte devletin kurumsal yapısında önemli değişikliklerin yapılması zorunlu hale geldi. Tanzimat öncesinde devlet memurları çalıştıkları kurumların içinde almış oldukları iş içi eğitimler ve uygulamalarla kendilerini geliştirme ve işi öğrenme imkanına sahip oluyorlardı. Zaman içinde bu sistem ihtiyaçları karşılama noktasında yetersiz kalınca

II. Mahmut devrinde devlet memuru yetiştirmek maksadıyla Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye gibi okullar açılmışsa da devlet memurlarının idari, mali, ticari mevzuata hâkim olmadıkları, yabancı dil bilmedikleri ve bu sebeple de birçok hata yaptıkları, yapılan bu hatalardan halkın büyük oranda zarar gördüğü devlet yetkilileri tarafından tespit edilmiştir. Bu durum üzerine 1858’de devlet memuru yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Funûn-i Mülkiyye ismiyle yeni bir eğitim kurumunun açılması kararı alınmıştır (Akyıldız, 2019: 238-240).

Mekteb-i Mülkiyye’nin açılmasının önemli bir diğer nedeni ise, Osmanlı Devleti’nin âdem-i merkezîyetçi yapıdan merkezîyetçi yapıya kavuşmasıyla vilayet, sancak, kaza ve nahiyelere ayrılmasıyla kadıların yerlerine kaymakamların alınması, kaymakamların idari, adli, siyasi gibi uygulamalar hususunda yetiştirilmesinden doğan ihtiyaçtır. Mekteb-i Mülkiyye’nin açılmasını zorunlu kılan sebepler, Meclis-i Âlî’nin 1274 tarihli mazbatasında şöyle ifade edilmiştir (Ergin, 1977: 594-595):

Cenabı Rabbimennan anbean mâmur ve âbâden buyursun. Memaliki mahrusei hazreti şahanenin her türlü imara derkâr olan kabiliyeti cihetiyle ol bapta olunan ve olunacak teşebbüsât ve ikdamatın âsari görülməsi ve her türlü evamiri Padişahinin yoliyle infazı ve ticaret ve sanayiin ilerlemekte olmasından dolayı düzeli ecnebiye ile çoğalmakta olan münasebat ve muamelâtın mihveri lâyıkında icrası maddeleri memlekette bulunan memurların umuri mülkiyeye ve usuli develiyeye filcümle vukuflu olmalarıyla ve öyle adamların vücudu dahi bu yolda lazım gelen malumatı tahsil eylemelriyle hasıl olacağı kazıyeyi malûmesine nazaran bu matlaba vüsul için her nevi kolaylıkların meydana getirilmesine sâyi belîğ olunması derecei vucupta olarak elhaletü hazihi terbiyeyi umumiye maksadiyle her taraflarda imkanı mertebe mektepler mevcut ve bir uçtan dahi ziyadelenebiliyor ise de bu mekteplerin hazır ettirecekleri terbiye öyle umuri mülkiyede kullanılacaklara şimdiki halde kafî olmayacağı ve elhaletü hazihi kullanılmakta olan elviye kaymakamlariyle kaza müdürleri umuri mülkiyeye ait fûnun ve malûmattan mücerred ve küçük konsolosun tercümaniyle bile muameleden aciz buldukları şöyle dursun âdeta kendilerine gönderilen evamirin ahkâmını okuyup anlamağa kadir olmadıkları derkârdır....

Üst paragrafta gösterilen mazbatadaki ifadelere bakıldığında Mekteb-i Mülkiye'ye duyulan ihtiyacın nedeni daha iyi anlaşılmaktadır. Yabancı ülkelerle sanayi, ticari ve hukuki alanlarda gittikçe artan ilişkiler sebebiyle bu alanda ihtiyaç duyulan bilgi birikimine sahip devlet memurlarının olmayışı bu okulların açılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi⁹'nde, Mülkiyelerin açılma nedenleri, alınacak talebelerin okula kabul koşulları, okutulacak dersler ve ders müfredatları 11 madde şeklinde sıralanmıştır. Mülkiye'de okutulacak dersler 8.Madde'de gösterilmiştir. Bu maddeye göre okutulacak dersler şu şekilde verilmiştir: Fenn-i hat, inşa, hesap, hendese-i ameliye, tevârih, coğrafya, istatistik, kavanin-i cedîde-i saltanat-ı seniyye, hukûk-ı milel, muâhedât-ı Devlet-i Aliyye, ekonomi politik ve idare-i memlekette gerekli olan bazı şeyler (dersler).

Güvemli (2000: 102), Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi'nin 8.Maddesindeki "*idare-i memlekette muktezî olan sair bazı şeylerden...*" ibaresine dayanarak "*kavanini ticariye*" ve "*esasî-i malumat-ı ticariye*" adı altında derslerin okutulduğunu ve bu dersler içinde muhasebe dersinin de olduğunu ifade etmektedir.

Mekteb-i Mülkiye'de, tarih, ticaret kanunu, inşa, matematik, politika ve hesap gibi derslerin okutulduğu söz konusu dönemin salnamelerinden anlaşılmaktadır. Bu dönemde muhasebeyi de içeren "*Kavanini ticariye*" ve "*esasî-i malumat-ı ticariye*" derslerinin Gavril Efendi tarafından verildiğini görmekteyiz (Ergin, 1977: 599). Ticaret ve muhasebe ile ilgili derslerin genellikle gayr-ı müslimler tarafından okutulması, Osmanlı'da Müslüman tebaanın ticaretle çok fazla hemhal olmadığı gerçeğini ortaya koyması açısından önemli bir göstergedir. Bu hususu Ergin (1977: 1131); Türk ve Müslüman tebaanın büyük bir kısmının ganimetlerle veya memuriyetlerle hayatlarını idame ettiklerini, sanatla uğraşmayı ve ticaret yapmayı meşakkatli işler olarak gördüklerini bundan dolayı bu tür işleri Gayrı Müslimlere bıraktıklarını ifade etmiştir.

⁹ Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi'nin orijinaline Ek-2'de yer verilmiştir.

3.2.4. Hamidiye Ticaret Mekteb-i

19. Yüzyılın sonlarına doğru kurulan, Osmanlı Devleti'nin ticaret eğitimi veren yüksek öğretim kurumları içinde en önemlisi olan Hamidiye Ticaret Mektebi'nin en önemli özelliği, o güne kadar ticaret eğitimi veren bütün kurumlar, devletin ihtiyaç duyduğu memur ve personel yetiştirmek gayesiyle faaliyetlerini yürütürken, bu kurumların aksine bu okul, becerikli tüccar ve sanat ehli yetiştirmek gayesiyle faaliyetlerini yürütmüştür (Özku, 2017: 11).

Tanzimat'ın ilanı ile bütün vatandaşların eşit haklara sahip olması, isteyeninin istediği yerde ve istediği alanda herhangi bir şarta bağlı olmaksızın ticarethane açma imkanına kavuşması, özellikle Müslüman olmayan tabanın ticari hayata girmesine imkân tanıdı. Bu imkanlar dahilinde Osmanlı ticaretinin büyük bir kısmını ellerine geçirdiler. Ancak kapitülasyonların kabul edilmesiyle yabancı tacirlere tanınan sınırsız imkanlar nedeniyle Müslüman tüccarlar ticari alandan çekilmek zorunda kaldılar. Bu durumun ortaya çıkardığı sorunlar nedeniyle Osmanlı Hükümeti, ticaretin esas ve usullerini öğretmek amacıyla Ticaret Mektebi açma kararı almıştır (Ergin, 1977: 1135).

Özku, (2017: 12). Her alanda eğitimin önemini çok iyi bilen II. Abdülhamit, Müslümanların ticari hayatta yer almalarını çok önemsiyordu. Ticaretin gelişmesi ve Müslümanların ticari hayatta önemli roller alabilmesi için ticaret eğitiminin gerekliliğine inanan II. Abdülhamit açılan Ticaret Mektebini kendi himayesine alarak okulun ismine "Hamidiye" sıfatını ilave etmiş ve böylece "Dersaadet Ticaret Mekteb-i Âlisi" adıyla 1883 yılında okulun açılışı gerçekleşmiştir (Erdem, 2011: 641-657).

Padişah II. Abdülhamit'in emriyle Ekim 1883 tarihinde Hamidiye Ticaret Mektebi Nizamnamesi¹⁰ ayrıntılı bir biçimde hazırlanmıştır. Birinci fasıl olarak ele alınan Nizamnamenin ilk 14 maddesi genel hükümler içermektedir (Güvemli, 2000: 117). Nizamnamenin 2. Maddesinde, okulda eğitim görecektalebelerin 15-25 yaş aralığında olması gerektiği ve sayılarının 200'ü geçmeyeceği ifade edilmektedir. Ancak herhangi bir ticarethane veya mağaza da çalışanlar 25 yaşını geçmiş olsalar dahi dinleyici olarak derslere katılabilirler. Dinleyici olarak derslere katılacak talebeler sadece istedikleri derslere devam edebilirler. Okulun zorunlu tuttuğu derslerden muaf olurlar. Tahsil süresinin bitiminden sonra kendilerine "devam tasdiknamesi" verilir (13.Madde). 3. Maddesinde, Ticaret Mektebi'ne kabul edilecek öğrencilerin rüştiyeden mezun olduğuna dair belgeyi ibraz etmeleri gerektiği, bunu ibraz edemeyenlerin okula girebilmeleri için giriş sınavını vermeleri gerektiği ifade edilmiştir. Yapılacak giriş sınavı, okulun öğretmenler kurulu ile Ticaret Nezâreti'nden ve Dersa'âdet Ticaret Odası tarafından seçilen birer kişiden oluşan bir heyet gözetiminde yapılacağı belirtilmiştir (4.Madde). Giriş sınavında başarılı olamayan veya mezuniyet belgesi ibraz edemeyen talebeler Ticaret Mektebine kabul edilmeyeceklerdir (5.Madde). Okula kabul edilecek öğrencilerin %10'u fakir ve yetim çocuklardan oluşmaktadır. Bu çocukların ücretsiz olarak okula kabul edileceği, ancak bunlar dışındakilerin aylık yarım Osmanlı altını vereceği ve bu ücretin üç ayda bir peşin olarak ödeneceği ifade edilmektedir (6.Madde). Okulun yapacağı özel ve genel sınavlardan sonra sıraların tertibi ve belgelerin dağıtımını gibi işler, Ticaret Nezâreti'nden ve Dersa'âdet Ticaret Odası tarafından seçilen birer kişi ve okul

¹⁰ Dokuz nüshadan oluşan Hamidiye Ticaret Mektebi Nizamnamesi'nin ilk iki sayfasına Ek-3'te yer verilmiştir.

öğretmenlerinden oluşan heyet eliyle yerine getirilmektedir (7.Madde). Her altı ayın sonunda okul tarafından yapılacak özel sınavlarda başarılı olan talebelere birer tasdikname verilecek, bu tasdiknameye sahip olan talebe, bir ticaret mağazasında çalışabilecek ticari bilgiye sahip olduğunu ispat etmiş olur (9.Madde).

Nizamnamede ikinci fasıl olarak düzenlenen bölümde Ticaret Mektebi'nde, hangi sınıflarda hangi derslerin okutulacağı ve derslerin dereceleri belirtilmiştir. Nizamnamenin ikinci faslından da anlaşılacağı üzere Hamidiye Ticaret Mektebi'nin eğitim süresi dört senedir ve eğitim iki kısımdan oluşur. İlk iki senesi idadî, son iki senesi ise fennî sınıflardan oluşur.

Tablo.6. Hamidiye Ticaret Mektebi'nin Ders Programı

DERSLERİN İSİMLERİ	Haftalık Ders Saati			
	İdadi Sınıfları		Fennî Sınıfları	
	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf	IV. Sınıf
Lisan ve Edebiyat ve Muharrerât-ı Türkiyye	3	2	2	2
Lisan ve Edebiyat ve Muharrerât-ı Franseviye	3	3	2	2
Fransızca'dan Türkçeye ve Türkçe'den Fransızcaya Tecüme	2	2	2	2
Ale'-umun Hesap ve Hesabı Ticariye	2	2	2	-
Hendese ve Mesâha ve Evzan ve Ekyal ve Müsellesât ve Ale'l-umum Riyaziye	1	3	1	2
Coğrafya-yı Umumî ve Osmanî ve Ticarî ve İstatistik	3	1	2	2
Tarih-i Umumî ve Osmanî ve Ticarî	2	1	1	1
Tarih-i Tabi'î	2	2	2	1
Resim	2	2	1	1
Hüsn-i Hatt-ı Türkî	1	1	1	-
Hüsn-i Hatt-ı Frensevî	1	1	-	-
Usul-i Defterî	2	1	-	-
Elsine-i İhtiyâriye	3	3	3	3
Fünûn-ı Ticâriye	1	2	2	-
Hikmet	-	1	2	-
Kimya	-	1	2	2
İlmi Servet-i Milel	-	-	2	-
Hukûk-ı Ticâriyye-i Berriye ve Bahriye	-	-	1	2
Ticaret İdarehânelerinin Muamelâtı	-	-	-	4
Teçhîzât-ı Harbiye	-	-	-	2
Memâlik-î Şâhane'nin Müessesat-ı Maliya ve Sanaiyesi Hakkında Malumat	-	-	-	2
Müzâkere	2	2	-	-
TOPLAM	30	30	28	28

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. A.DVN.MKL. 25/5.

Hamidiye Ticaret Mektebi Nizamnamesi'nin ikinci faslında okutulacak dersler aşağıdaki gibidir (15. Madde):

- Hesâb-ı Ticârî ve Mâli
- Mevâdd-ı Ticâriye
- Memâlik-î Devlet-i Aliyye Mahsûlâtı
- Coğrafya-yı Ticârî ve Bi'l-hâssa Rumeli ve Anadolu'ya Tatbiki
- Âdi ve Muzâ'af Usûlü Üzere Defter Tutmak
- İlmi Servet-i Milel
- Hikmet ve Kimya'nın Sanâyi'e Tatbiki Hakkında Ma'lûmât
- Ticâret Üzerine Türkçe, Rumca, Fransızca, Arapça, İtalyanca ve İngilizce Kitâbet ve Mükâleme
- Mebâdî-i Hukûk ve Bi'l-hâssa Mebâdî-i Hukûk-ı Ticâriye ve Bahriye
- Pây-i Tahtın Mü'essesât-ı Cesîme-i Mâliye ve Sınâ'iyesi Mu'âme-lâtının Okunan Derslere Tatbiki
- Kara Kalem ve Sulu Boya ile Âdi Resim

Birkaç denemeden sonra ancak dördüncü denemede açılabilen Ticaret Mektebi, 1889'da kapanmıştır. İlk olarak açılan bu okulun ders müfredatının bir Fransız okulu olan "Ecole de Hautes Etudes Commerciales" den esinlenerek hazırlandığı ifade edilmektedir (Tekeli, İ. ve S, İlkin 1999: 78).

Ergin (1977: 1137), dönemin Ticaret Nazırı Suphi Paşa'nın, "Ecole de Hautes Etudes Commerciales" den esinlenerek Hamidiye Ticaret Mektebi'nin ders müfredatını hazırladığını, söz konusu müfredatın bugün bile olduğu şekliyle uygulanabilirliğinin mümkün olmadığını, dolayısıyla müfredatın onda birinin bile uygulanmadığını ifade etmiştir. Benzer şekilde Güvemli (2000: 125), Hamidiye Ticaret Mektebi Nizamnamesi'nin o dönemin koşullarına göre ileri düzeyde hükümler içerdiğini, ders içeriklerinin ticaret, matematik ve muhasebe öğrenmeye dönük bir niteliğe sahip olduğunu ifade etmiştir.

Ergin, (1977: 1137), Hamidiye Ticaret Mektebi'nin ikinci kez düzenlenen ders programının da olduğu gibi tatbikinin mümkün olmadığını; talebelerin, Fransızca bilmemelerinden dolayı özellikle Fransızca okutulan derslerden istifade edemediklerini söylemiştir. Hatta bu nedenden dolayı okul için bir hazırlık sınıfı açma mecburiyetinin hasıl olduğunu ifade etmiştir.

3.2.5. Mekteb-i Fünunu Maliye

Sadrazam Sait Paşa tarafından 1878 tarihinde açılan Mekteb-i Fünunu Maliye'nin açılış nedeni, muhasebe alanında bilgi sahibi olan defterdar, mal memuru, sandık emiri gibi devlet memurları yetiştirmektir (Güvemli, 2000: 135). Bu okulun açılmasının bir diğer amacı ise güçlü ve yeterli bilgiye sahip maliye memurları yetiştirmektir (Ergin, 1977: 1083). Fransızlara ait olan Ulûmu Siyasiye okulu örnek alınarak açılan Mekteb-i Fünunu Maliye'de büyük devletlerin maliye usulleri, vergi kanunları, servet ve iktisat dersleri, vergi yöntemleri ve yasaları, muhasebe kuralları ve örgüt bilgileri gibi hususlarda dersler verilmiştir (www.vergisizdunya.net).

Ergin (1977: 1083), Sait Paşa'nın hatıralarına dayanarak verdiği bilgilerde, nasıl ki Divan-ı Muhasebat zamanla şekil değiştirmişse aynı şekilde Mekteb-i Fünunu Maliye'nin de varlığını devam ettiremeyip kapandığını belirtmektedir. Yine aynı şekilde İsmail Fenni Bey'in hatıralarına dayanarak, İlmi Servet dersinin Sakız Ohannes Efendi ve İlmi Hesap dersinin ise Menemenlizade Rifar Bey tarafından okutulduğunu ifade etmektedir.

Tanzimat'tan sonra yukarıda bahsi geçen okullar dışında modern anlamda yüksek öğretim düzeyinde öğretim yapan birçok okul açılmıştır. Bu okulların bir kısmı ders müfredatlarına muhasebe derslerini koyarken diğer bir kısmı ise sadece ticaret, muhasebe ve ekonomi eğitimi vermek gayesiyle kurulmuştur. Yukarıda sözü edilen okulların yanında; Maliye Memurları Mektebi, Hukuk Mektebi ve Yabancılara ait birçok okul açılmıştır.

Bilindiği üzere Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti, modernleşme çabaları kapsamında genel bir eğitim seferberliği başlatmıştır. İlk okuldan üniversiteye kadar eğitimin bütün kademelerinde yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Ancak ekonomik durumunda yarattığı koşullar nedeniyle işletmecilik eğitime özel bir ihtimam göstermiştir.

Tanzimat'tan Osmanlı'nın son dönemlerine kadar kurulan hemen hemen bütün okullarda esas amaç, devleti bulunduğu kötü durumdan kurtaracak modern bir eğitim sistemini uygulamaya koymaktır. Bu çerçevede açılan bütün okulların ortak özelliği Batı standartlarını yakalamaya çalışmak olmuştur. Söz konusu okulların kimileri sadece müfredatlarına muhasebe ve ticarete ilişkin dersler koyarken kimi okullar ise sadece maliye, işletmecilik, ticaret ve muhasebe eğitiminin verilmesi amacıyla kurulmuştur. Özellikle yüksek öğretim düzeyinde eğitim veren Hamidiye Ticaret Mekteb-i, Mekteb-i Fünunu Maliye, Mekteb-i Mülkiye ve Maliye Memurları Mektebi gibi okullar bu amacı gerçekleştirmek için kurulmuştur. Örneğin Mekteb-i Mülkiye'nin esas amacı, ticari ve mali mevzuatı bilen devlet memurlarını yetiştirmek iken Mekteb-i Fünunu Maliye'nin amacı muhasebe alanında bilgi sahibi olan defterdar, mal memuru gibi devlet memuru yetiştirmektir.

Özellikle Hamidiye Ticaret Mektebi'ne ayrı bir parantez açmak gerekir. Ticaret eğitimi veren en önemli yüksek okullardan biri olan bu okulu diğer okullardan ayıran en önemli özellik, söz konusu döneme kadar eğitim veren bütün okullar devletin ihtiyaçlarını karşılamak üzere memur yetiştirmeye dönük eğitim verirken bu okul özel sektöre dönük ticaret ve sanat erbabı yetiştirmek amacıyla eğitim vermiştir. Yükseköğretim düzeyinde eğitim veren bir diğer okul olan Dâru'l Muallimînler ise modern usul ve esaslara uygun olarak orta öğretim düzeyinde eğitim veren Rüştîye, İdadi ve Sultanilere öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Dolayısıyla bu okullarda verilen dersler ile diğer okullarda verilen dersler içerik ve mahiyet açısından farklılık göstermektedir.

4. SONUÇ

Osmanlı'da muhasebe ve ticaret eğitimi birlikte değerlendirilmiş, bu çerçevede eğitim veren okullar; işletmecilik, ticaret, ekonomi, muhasebe gibi dersleri aynı anda müfredatlarına almışlar. 19.Yüzyılın ilk yıllarından itibaren ticaret eğitimi veren okullar açılmıştır ancak bu dönemde muhasebe eğitimi sadece yabancı okullarda verilmekteydi. Tanzimat'tan sonra

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasına müteakip kurulan ilkokul, lise ve üniversite düzeyindeki okulların müfredatlarına usul-i defter-i, Hesab-ı Ticârî ve Mâli gibi isimler altında muhasebe dersleri konulmuştur.

Bilindiği gibi Osmanlı'da ticaret önemli ölçüde Gayr-ı Müslimlerin elindeydi. Müslüman tebaa daha ziyade memurluk ve askerli görevlerini yerine getiriyordu veya küçük esnaf şeklinde ticari faaliyetlerini yürütüyordu. Bu durum bir sorun olarak kimi devlet adamları tarafından dile getiriliyordu. Bu sorunun giderilmesi için özellikle II. Abdülhamit Döneminde önemli adımlar atılmıştır. II. Abdülhamit, Müslümanların da ticari hayatta önemli roller almalarını çok önemsiyordu. Müslümanların ticaret ve muhasebe alanında gerekli eğitimleri almalarını sağlamak ve ticareti geliştirmek amacıyla Hamidiye Ticaret Mektebi'ni açmıştır. Bu okulun asıl amacı kendi alanında yetenekli tüccar ve sanat ehli yetiştirmektir.

Osmanlıda, defter tutma usul ve esaslarının öğretilmesi ile ticaret eğitimine ilişkin yapılan yasal düzenlemeler ve bunların okulların ders müfredatlarında yer alması, tacirlerin uluslararası ticaretin usul ve esaslarını öğrenmelerine imkân tanımış, özellikle de Müslümanların ticari hayatın içine dahil olmalarına imkân tanımıştır. Ayrıca 1850'de kabul edilen Ticaret Kanunu ile yabancı tacirlerin kullandığı çift yanlı kayıt yönteminin kullanılmaya başlanması ve bu yöntemin öğretilmesi için ilgili kitapların tercüme edilmesi ve yeni kitapların yazılması muhasebenin öğretilmesine büyük katkılar sağlamıştır.

19.Yüzyıl'da Avrupa ülkelerinde ticari şirketlerin büyümesi, okullarda muhasebe eğitiminin yaygınlaşması, muhasebeciliğin bir meslek olarak kabul edilmesi ve yaygınlaşması gibi gelişmelere Osmanlı Devleti kayıtsız kalmamıştır. Osmanlı Devleti özellikle okullarda muhasebe eğitiminin yaygınlaşması çerçevesinde önemli adımlar atmıştır.

İlk olarak muhasebeci yetiştiren ticaret mektepleri, maliye mektepleri gibi eğitim kurumları ihdas edilmiştir. İkinci olarak ise uygulamaya konulan ve basit muhasebe yöntemine göre daha karmaşık olan çift yanlı kayıt yönteminin hem devlet muhasebesinde hem de özel işletmelerde uygulanması sağlamak amacıyla okulların müfredatlarına muhasebe ve ticaret dersleri ilave edilmiştir. Üçüncü olarak ise basılan muhasebe eğitim kitaplarının sayısının artırılmasına dönük faaliyetlerdir.

Bir üst paragraftaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere batılılaşmanı doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan muhasebe eğitimi, işletme sayılarındaki artışlar ve işletmelerin ulaştığı devasa büyüklükler, özel kesim işletmelerinin giderek güçlenmesi ve bütün bunlara bağlı olarak çift yanlı kayıt yöntemine geçilmesi gibi nedenler muhasebe eğitiminin yaygınlaşmasına imkân tanımıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. C.O.A., MF. İBT.59

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. C.O.A., A.DVN.MKL. 25/5.

Telif ve Tetkik Eserler ve Makaleler

Akyıldız, A., (2019) “Mekteb-i Mülkiyye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek C.II, Ankara.

Aydemir, S.S. (2009). Antalya İdadisi, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), ss. 33-48.

Çakır, C. (2003) Türkiye’de İktisat Tarih Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (1), ss. 7-63.

Demirel, F. (2010), Mekteb-i İdadi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi, (Erzurum).

Demirel, M., F.K., Doğanay (2013) Atatürk’ün Öğrenim Gördüğü Manastır Vilâyeti’nde Eğitim, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26/2013, (2), ss. 359-385.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), (1997) Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı – 1897, T, Güran, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt: 5, Ankara.

Doğanay, F.K. (2011), Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Tarih, (Erzurum).

Erdem, Y.T. (2011), “II. Abdülhamit Dönemi’nde Ticaret Eğitimi”, *Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür yazıları* (1. baskı), ed. Cemil Öztürk/İlhami Fındıkçı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

Ergin, O. (1977), Türkiye Maarif Tarihi, (1. baskı), Eser Matbaası, C.I.,II., İstanbul.

Ergin, O. (1977), Türkiye Maarif Tarihi, (1. baskı), Eser Matbaası, C.III.,IV., İstanbul.

Güvemli, O. (2000). Türk Devletleri Muhasebe Tarihi (Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat’a Kadar), (2. baskı), C.II, İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası (İSMMM) Yayınları, İstanbul.

Güvemli, O. (2005) Türkiye’de Ticaret Liselerinin Kuruluş Öyküsü, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (28), ss. 16-23.

Güvemli, O., Güvemli, B. (2015) Türk Ticaret Kanunlarının Türk Muhasebe Düşüncesinin Gelişmesindeki Etkileri, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (8), ss. 26-50.

Güvemli, O., Kaya, M.A. (2015) Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. Yüzyılın ortalarında Muhasebe Düşüncesindeki Büyük Değişim – 1839-1885, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (9), ss. 43-65.

Güvemli, O., Toraman, C., & Güvemli, B. (2017). *Osmanlı imparatorluğunda devlet muhasebesi: Anadolu muhasebe kayıt kültürü*. 2. Baskı. Sayıştay Başkanlığı

İhsanoğlu, E., (1993) “Dârülfünun” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, İstanbul.

İhsanoğlu, E., (1990) Dârülfünun Tarihesine Giriş, *Bellekten*, 54/1990, (210), ss. 699-738.

- Kodaman, B., (1991), *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, (2. baskı), Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara.
- Ortaylı, İ., (1987), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (2. baskı), Hil Yayınları, İstanbul.
- Özçelik, M. (2017) Türk Muhasebe Sisteminin Gelişiminde Vergi Etkisi, *Akademik Bakış Dergisi*, (60), ss. 396-413.
- Özkul, A.S. (2017) Ticaret Mektebi'nde Verilen Eğitim Üzerine Bir İnceleme: Usûl-i Ticaret Dönemi 1883-1916, *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 2/2017 (2), ss. 5-42.
- Öztürk, C., (1993) "Dârülmualimîn" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, İstanbul.
- Öztürk, C., (2000) "İdâdî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXI, İstanbul.
- Parmaksız, E., (2008), II: Abdülhamit Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştiyeler (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi ve Kuramı, (İstanbul).
- Şimşek, H. (2021) Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhasebe Eğitiminde Kronolojik Bir Bakış, *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/2021, (1), ss. 28-32.
- Tekeli, İ., ve İlkin, S. (1999) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, (2. baskı), Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara.
- Özalp, R., ve Ataünel, A. (1977), *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, (1. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Yazan, Ö. (2018) İdadilerde Muhasebe Eğitimi: Hasan Tahsin'in Yeni Usul-i Defteri (1895) Örneği, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (15), ss. 67-97.
- Yazan, Ö. (2017). Osmanlı Rüşdiyelerinde Muhasebe Eğitimi: 1895 Yılına Ait Bir Usul-i Defteri Örneği, *International Journal of Academic Value Studies*, ss. 367-380.
- Yazan, Ö., Kaya, M. (2017) Ali Suavi ve Muhasebe Öğretimi: Fenn-i Tanzim-i Defter (1869), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (51).

İnternet Kaynakları

Osmanlıdan Cumhuriyet Maliye Okulu < <https://www.vergisizdunya.net> > (Erişim Tarihi 31.07.2023)

Finansman/ Grant Support: Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Katkı Oranı / Author Contributions: Yazar(lar) bu makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.
The author(s) contributed equally to this article.

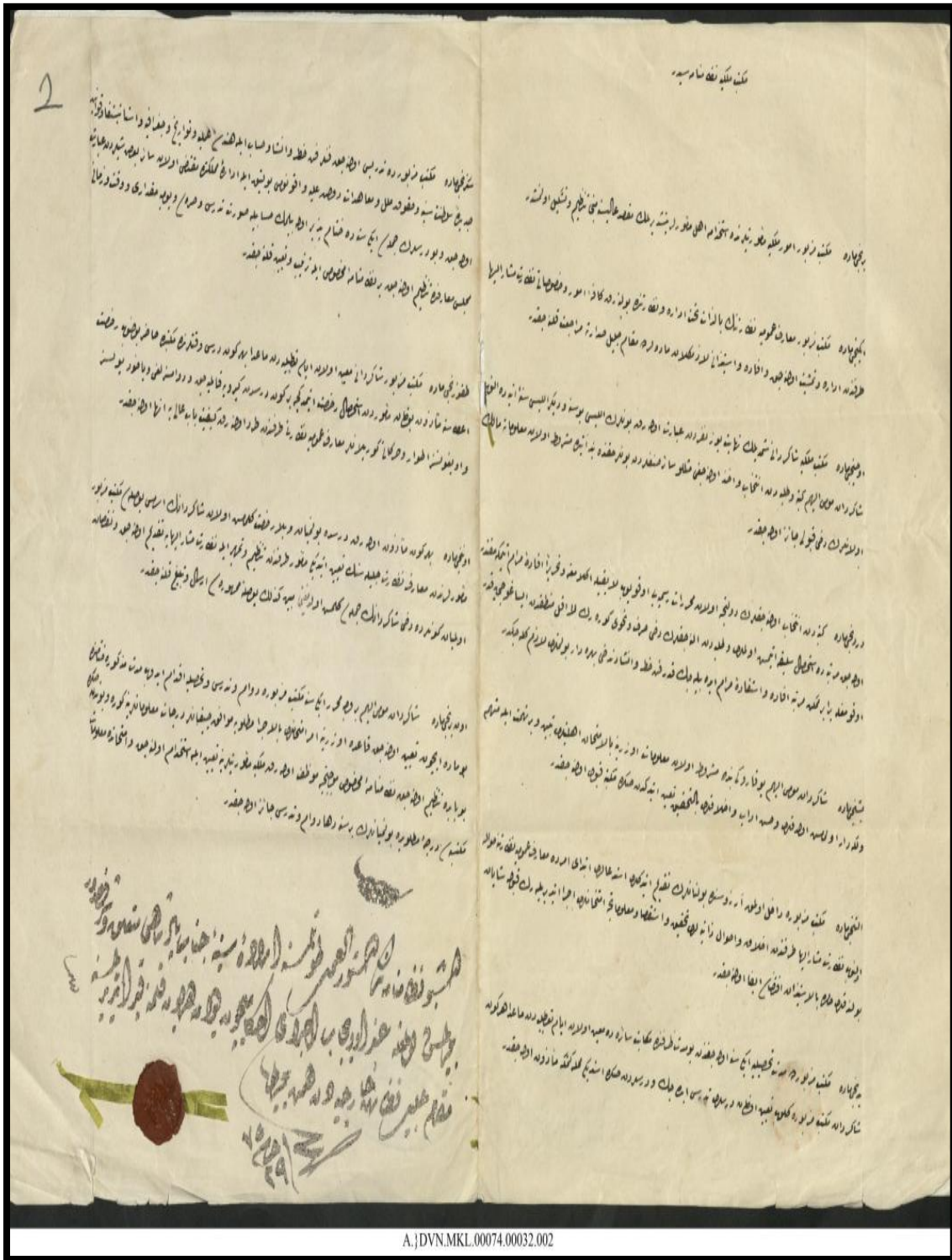
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı / Open Access License: Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

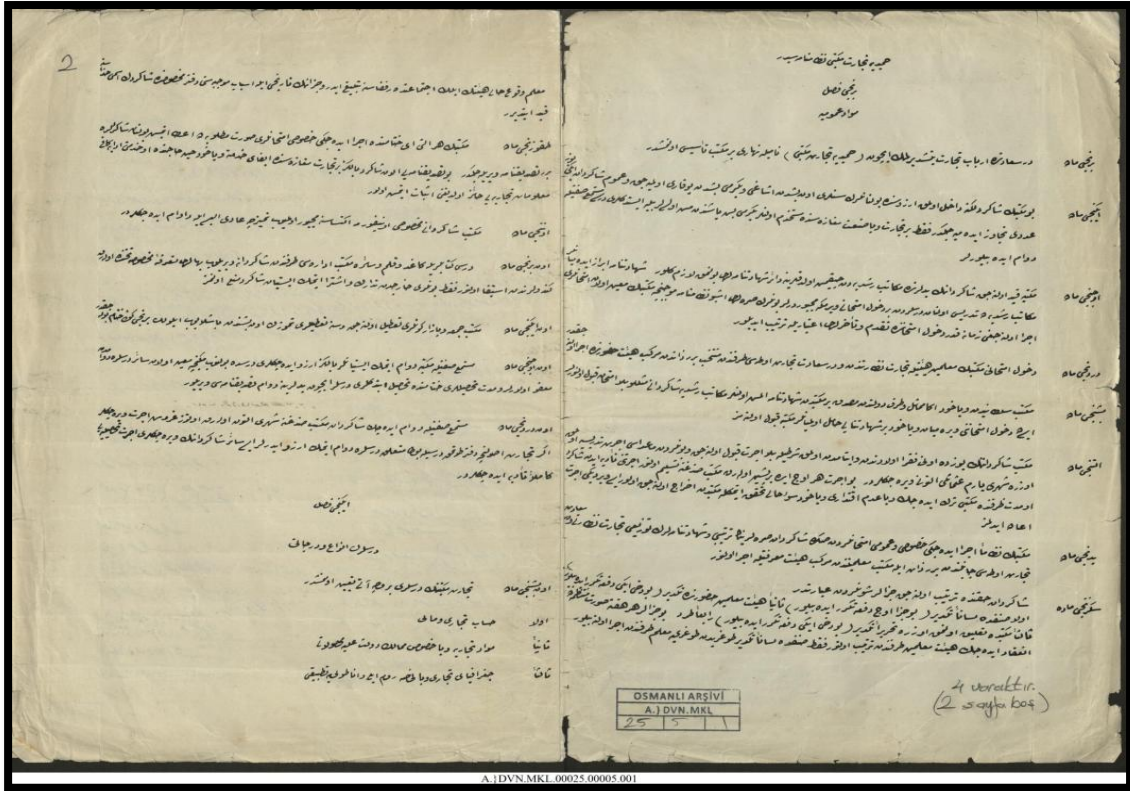

Ek-2

A:\DVN.MKL.00074.00032.002

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

A:DVN.MKL.00025.00005.001

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi